

Andishe.e.Taqrib.42 Vol. 17, No. 3, Autumn 2022 P. 90. 112	اندیشه تقریب ۴۲ سال هفدهم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۱، پیاپی ۴۲ ص ۹۰-۱۱۲
--	---

آموزه‌های اخلاقی و احکام فقهی اسلام پیرامون مشاجره و مرء و نسبت آن با فعالیت رسانه‌ها در جهان اسلام

ملک السادات هژبرالساداتی^۱

چکیده

اخلاق و فقه در ردیف آموزه‌های اصلی فرهنگ اسلامی و جزء ریشه‌ای‌ترین موضوع میان مذاهب اسلامی است از آن‌جا که جهان اسلام با تهدیداتی هم‌چون نزاع و درگیری بین مسلمانان مواجه هست، آموزه‌های اخلاقی و احکام فقهی نقش مهمی در کاهش مشاجره و مرء بین مسلمانان دارد. با توجه به نقش‌آفرینی رسانه‌های غربی، این موضوع وارد مرحله جدید شده و با پیچیدگی‌های متعددی مواجه است.

مقاله حاضر با واکاوی دیدگاه دین مبین اسلام پیرامون موضوع جدل، مشاجره و مرء بین افراد جامعه، با بررسی دستورات و احکام شرع مقدس و اشاره به رهنمودهای قرآن کریم، سیره نبوی و اهل بیت علیهم‌السلام بر اتحاد مسلمانان و پرهیز از جدل و مرء به عنوان پدیده‌ای مذموم، و نحوه بهره‌مندی از این آموزه‌ها در روابط بین مذاهب اسلامی در دوره کنونی و پیروی از این خط‌مشی در مدیریت فضای رسانه‌ای تأکید و رویکرد درست رسانه‌های جهان اسلام در مواجهه با اختلاف‌افکنی دشمنان را تبیین می‌نماید.

واژگان کلیدی: مرء، رسانه، جهان اسلام، وحدت، جدال، اختلاف‌افکنی.

۱. دانش‌آموخته دکتری از دانشگاه ممتاز آلدو مورو ایتالیا Fruz.ho66@yahoo.it.

مقدمه

توصیه به وحدت و داشتن اتحاد و هم‌بستگی بین مسلمانان، از آموزه‌های مهم و مورد تأکید قرآن کریم و اهل بیت علیهم‌السلام می‌باشد. در روایات نیز به وحدت بین مسلمین و اهمیت اتحاد و هم‌بستگی مسلمین مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. وحدت میان دل‌های مؤمنان را ضروری دانسته و راه کارهای گوناگونی را برای این امر توصیه شده تا با یک‌دیگر خوش‌رفتاری نموده و در نمازهای جماعت و مراسم تشییع جنازه دیگر مذاهب اسلامی شرکت نمایند. از تفرقه و پراکندگی آنان سخت نکوهش شده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، نیاز به وحدت میان مسلمانان به عنوان جبهه واحد علیه استکبار جهانی، نسبت به گذشته بیشتر احساس می‌شود. از همین رو حضرت امام علیه‌السلام و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بارها و بارها در سخنان و بیانات خویش به ضرورت وحدت بین مسلمین اشاره نمودند.

در این بین چگونگی مواجهه با اختلافات در جامعه و روش صحیح مدیریت آن‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است، به این جهت که از ضروریات حفظ آرامش، نظم و وحدت داخل جوامع و بین جوامع مختلف، مدیریت اختلافات فی ما بین می‌باشد.

از این رو دین مبین اسلام توصیه‌ها و دستورات متعددی در زمینه مدیریت اختلافات در جامعه ارائه می‌کند، که در منابع اسلامی ذیل دو عنوان جدال و مراء به آن‌ها اشاره شده است.

قرآن کریم در آیات متعددی «جدال و مراء» را توجه کرده است و بر روش‌های صحیح گفت‌وگو و مناظره تأکید دارد. همین‌طور در روایات متعددی از اهل بیت به این موضوع اشاره شده و ایشان ضمن مذمت پدیده جدال و مراء، مسلمانان را از آثار منفی آن در جامعه بر حذر داشته‌اند.

مدیریت اختلافات در جامعه در عصر کنونی از اهمیت دو چندانی برخوردار است به دلیل ورود متغیر جدیدی تحت عنوان رسانه‌های جمعی. رسانه‌ها در دنیای امروز از نقش بی‌بدیل و گسترده‌ای برخوردار هستند.

امروز به هیچ وجه نمی‌توان از تأثیرات شگرف رسانه بر جهت دادن به اخبار و وقایع موجود چشم‌پوشی کرد. همین‌طور بدون شک نمی‌توان قدرت و نقش رسانه را در شکل دهی به افکار عمومی انکار نمود و در واقع باید پذیرفت که «وسایل ارتباط جمعی، ابزاری اجتماعی-فرهنگی به معنای عالی آن هستند» (ساروخانی، ۱۳۸۲).

بُرد رسانه‌های گروهی، بسیار وسیع است. رسانه‌ها نه تنها بر تک تک مردم تأثیر می‌گذارند بلکه آموزه‌ها و طرز عملکرد آن‌ها حتی بر روابط میان افراد جامعه نیز تأثیر می‌گذارد. بسته به هدفی که رسانه برای خود تعریف می‌کند با ارزش‌های اخلاقی، رابطه پیدا می‌کند.

در واقع، رسانه‌های گروهی آن قدر قدرت دارند که نه تنها برای آگاهی بخشی به افراد به کار می‌روند بلکه تعیین می‌کنند که چه چیزی مهم است و چه چیزی بیاهمیت و امر مطلوب و غیر مطلوب کدام است.

امروزه ابزارهای رسانه‌ای، در دست حکومت‌ها، گروه‌ها و افراد می‌باشد، اگر نکات اخلاقی در این قضیه مراعات نشود، هم خود آسیب می‌بینند و هم اجتماع را به انحراف می‌کشند. اینجاست که به اهمیت رسانه در مواجهه با مقوله مهم اتحاد امت اسلامی پی می‌بریم. به همان اندازه که رسانه می‌تواند ظرفیتی باشد برای تقویت اتحاد و برادری بین مسلمین، در عین حال می‌تواند عاملی در دست دشمنان برای وارد آوردن ضربه به اتحاد مسلمانان و ایجاد فتنه در میان امت باشد.

اصلی‌ترین راه رسانه‌ها در گسترش بذر کینه و دشمنی در میان مسلمین، تمرکز و بزرگ‌نمایی برخی اختلاف‌های تاریخی و طبیعی بین مذاهب اسلامی است.

از این رو بر تمامی نخبگان جهان اسلام واجب است تا برای جلوگیری از این پیشامد، ضمن شناخت درست آموزه‌های دین مبین اسلام در رابطه با آداب صحیح گفت‌وگو و جدال احسن، اختلافات فرعی خود را به شکل مطلوب مدیریت نمایند و با تمرکز بر اصول مشترک به سمت تحکیم وحدت امت اسلامی قدم بردارند.

واژه شناسی جدال و مراء

معنای لغوی «مراء» عبارت است؛ از ایراد و اعتراض به سخن دیگری و اظهار نقص و خلل در آن به قصد تحقیر و اهانت وی، و اظهار برتری و هوشمندی خود. مراء یکی از رذایل اخلاقی بزرگ می‌باشد که از گناهان کبیره است.

«مراء» در لغت به مجادله در گفت‌وگو گفته می‌شود پس از آن‌که حق روشن شده است. (عسکری، ۱۴۱۲، ص ۱۵۹) پس زمینه‌ساز منازعه و خصومت خواهد بود. ابن‌ابی‌الحدید معتزلی نیز در معنای جدال می‌گوید: «گفت‌وگویی است که حق در آن قصد نشده باشد، بلکه

هدف از آن اثبات رأی و نظر خود باشد که به مجادله و نزاع بی انجامد.» (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۱۹، ص ۲۸).

برخی دیگر، «مرء» را مجادله‌ای دانسته‌اند که رد کلام طرف مقابل و تحقیر صاحب کلام هدف آن باشد. (عبدالقادر، ۱۴۱۸ق، ج ۳ ص ۶۴).

ریشه کلمه «جدال» از «جدلت الحبل»، «طناب را محکم تاییدم.» گرفته شده است. (راغب اصفهانی، ۱۳۸۳).

چون کسی که چنین سخنی می‌گوید می‌خواهد دیگری را با سخن و رأی خود بیچاند تا در نتیجه طرف مقابل با زور از افکار و عقاید خود دست بردارد. راغب اصفهانی در معنای لغوی «جدال» می‌گوید: «جدال عبارت است از بحث و گفت‌وگویی که به منظور کوبیدن طرف و غالب شدن بر او صورت می‌گیرد و علت این که به این گونه مباحث مجادله می‌گویند این است که دو نفر در برابر یک‌دیگر به بحث و مشاجره می‌پردازند تا هر کدام فکر خود را بر دیگری تحمیل کند.»

علمای اخلاق در تعریف جدال چنین گفته‌اند: «شخصی در مقام اعتراض به سخن دیگری باشد و همتش بر این اساس پایه‌ریزی گردد که عیب و ایراد آن را آشکار سازد. با این قصد که او را خوار ساخته، خود را فردی زیرک و فهیم نشان دهد بدون این که انگیزه دینی یا فایده آخرتی در میان باشد.» (نراقی، ۱۳۷۵، ص ۵۵۱ و ۵۵۴).

«مرء عبارت است از ایراد و اعتراض به سخن دیگری و اظهار نقص و خلل در آن به قصد تحقیر و اهانت وی و اظهار برتری و هوشمندی خود و جدال همان مرء است که مورد و متعلق آن مسائل اعتقادی و بیان و تقریر آن‌ها باشد.

خصومت نوعی مجادله و لجاج در گفتار است برای بدست آوردن مالی یا مقصودی دیگر و این گاهی با شروع به سخن است و گاهی به نحو اعتراض، و مرء جز به صورت اعتراض بر کلام دیگری نیست. پس مرء نوعی ایذاء و اذیت کردن است و ناشی از عداوت و حسد می‌باشد. ولی جدال و خصومت، زمانی از یکی از این دو و زمانی از غیر این دو ناشی می‌شود.» (مجتبوی، ۱۳۷۷ ج ۳، ص ۳۷۸).

از کتاب‌های لغت به دست می‌آید که «مرء (جدال‌گری)»، نوعی از مجادله است که شخص از سویی در حیرت است و از سویی دیگر، با طرف مقابل به انکار و ناباوری می‌پردازد

و تلاش می‌کند مطالب و دیدگاه‌های طرف مقابل را از زبان وی بشنود و برای غلبه بر وی، آن‌ها را رد کند و انکار نماید.

بنابراین، جدال‌گری (مراء) در مجادله‌های باطل به کار گرفته می‌شود و نه گفتمان‌های حق، زیرا گفتمان حق، عبارت است از گفت‌وگویی که در آن، گفت‌وگوکننده، دیدگاه‌ها و آرای از قرآن و سنت به دست آورده و هیچ شکی در آن ندارد و از طرف دیگر، هدفش از گفتمان، روشن کردن حق و پاسخ‌گویی به شبهه‌هایی است که در این زمینه مطرح شده است. نتیجه آن که گفت‌وگوکننده، چه برحق باشد و چه بر باطل، روا نیست جدال به مفهوم بیان شده را انجام دهد. (محمّدی ری شهری، ۱۳۷۹، ص ۹۱).

جدال و مراء از نگاه قرآن

جدال و مراء این رفتار ناپسند بارها در قرآن کریم مورد نكوهش قرار گرفته است. نمونه‌هایی از آیات مقدس قرآن کریم در این زمینه ذکر می‌کنیم. خدای سبحان می‌فرماید: ﴿وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ با اهل کتاب جز به طریق نیکو مجادله مکنید. (عنکبوت (۲۹): ۴۶).

در قرآن مجید می‌فرماید: ﴿وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾؛ «به آن‌ها به طریقی که نیکوتر است استدلال و مناظره کن.» (نحل (۱۶): ۱۲۵)

خدای سبحان فرموده: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ﴾؛ «از مردم کسانی هستند که درباره خدا بدون علم و هدایت و کتاب روشنی بخش مجادله می‌کنند.» (حج (۲۲): ۸).

اما جدال به باطل همان است که افراد لجوج و متعصب گرفتار آن می‌شوند، و روشن‌ترین دلایل حق را با ستیزه‌جویی انکار می‌کنند و اما «مراء» (بروزن حجاب) به معنی گفت‌وگو کردن در چیزی است که در آن مریه (شک و تردید) وجود دارد.

از مواردی که «مراء» در معنی مثبت به کار رفته در سوره کهف است که به پیامبر اسلام ﷺ دستور می‌دهد اگر می‌خواهد درباره اصحاب کهف با مخالفان صحبت کند، آشکارا به گفت‌وگو بنشیند. ﴿فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً﴾. (کهف (۱۸): ۲۲)

در آیه دیگر خداوند متعال فرموده: ﴿وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ

يَجُوزُوا فِي حَدِيثِ غَيْرِهِ؛ «و چون کسانی را ببینی که در آیات ما به یاوه‌گویی فرو می‌روند از آن‌ها روی بگردان تا در سخنی غیر از آن گفت‌وگو کنند.» (انعام(۶): ۶۸).

در قرآن مجید: ﴿إِذْ قَعَّ بِاللَّيْلِ هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا أَلَذَى بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عِدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾ (فصلت(۴۱): ۳۴) با روشی که نیکوتر است بدی‌ها را دفع کن، در این حال کسی که میان تو و او دشمنی است آن‌چنان نرم می‌شود که گوئی دوست گرم و صمیمی است!

در آیاتی همچون «آن‌ها پس از روشن شدن حق باز با تو مجادله می‌کنند.» (انفال(۸): ۶). و «بوسیله باطل مجادله می‌کنند تا بدان وسیله حق را نابود سازند.» (غافر(۴۰): ۵) مجادله باطل مد نظر واقع شده است.

مذمت مرء در روایات

در روایات متعدد از پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام این خصلت مورد مذمت فراوانی قرار گرفته است. به تعدادی از این روایات اشاره می‌کنیم:

امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمودند: «إِيَّاكُمْ وَ الْمِرَاءَ وَ الْخُصُومَةَ فَإِنَّهُمَا يُمْرِضَانِ الْقُلُوبَ عَلَى الْإِخْوَانِ وَ يَنْبُتُ عَلَيْهِمَا النَّفَاقُ»، «بر حذر باشید از جدال و خصومت در گفت‌وگو، که آن دو قلوب برادران را نسبت به یک‌دیگر بیمار می‌کنند و ریشه نفاق هستند که نفاق روی آن‌ها می‌روید.» (کلینی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۳۰۰).

حضرت در این روایت همان‌گونه که ما را از دشمنی پرهیز می‌دهند، از جدل نیز بر حذر می‌دارند ایشان جدل و دشمنی را در یک ردیف قرار داده‌اند، یعنی صمیمیت افراد با جدل از بین می‌رود و تبدیل به عداوت می‌شود. افرادی که با یک‌دیگر جدال می‌کنند دل‌هایشان نسبت به هم بیمار می‌شود و محبت سابق را نسبت به هم نخواهند داشت.

نقل دیگر از امیرالمؤمنین حضرت علی علیه‌السلام فرمودند: «إِيَّاكُمْ وَ الْمِرَاءَ وَ الْخُصُومَةَ، فَإِنَّهُمَا يُمْرِضَانِ الْقُلُوبَ عَلَى الْإِخْوَانِ وَ يَنْبُتُ عَلَيْهِمَا النَّفَاقُ» از مرء و دشمنی پرهیزید، که این دو (جدل و مخاصمه) دل‌ها را نسبت به برادران، بیمار می‌سازد و بر اساس آن‌ها، نفاق می‌روید. (کلینی، ۱۳۹۱، ج ۲).

در روایت از امام صادق علیه‌السلام نیز آمده است: «قَالَ إِيَّاكُمْ وَ الْخُصُومَةَ فِي الدِّينِ فَإِنَّهَا تَسْغُلُ الْقَلْبَ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ تُورِثُ النَّفَاقَ وَ تَكْسِبُ الصَّغَائِرَ»، «بر حذر باشید از مخاصمه

و دشمنی، زیرا که آن قلب را از یاد خداوند مشغول می‌کند و باعث نفاق و دورویی شده و کینه در دل ایجاد می‌کند.» (کلینی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۳۰۱).

در روایت دیگر سه تأثیر منفی خصومت معرفی شده است: «تَشْغَلُ الْقَلْبَ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» درگیری افراد با یکدیگر قلوب آنان را نیز درگیر می‌کند. دلی که گرفتار خصومت شد از یاد و ذکر حضرت حق غافل می‌شود. «تُورِثُ النِّفَاقَ» اثر دیگر خصومت این است که گرچه افراد در ظاهر ارتباط دوستانه‌ای با یکدیگر دارند ولی در باطن از یکدیگر مکدر و ناراحت‌اند و قلوب آنان با یکدیگر منافق است. «وَ تَكْسِبُ الضَّغَائِنَ» اثر دیگر خصومت ایجاد کینه در دل است. کسی که کینه‌ای در دل دارد، قلبش زنجیری است و به همین جهت نمی‌تواند در معنویات سیری داشته باشد. حضرت جدل را مانند سرزمینی معرفی می‌فرمایند که روی آن نفاق روئیده و رشد می‌نماید، دورنگی بوجود می‌آید یعنی فرد در ظاهر دوست اما در باطن دشمن است.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است: «جبرئیل به پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کرد «إِيَّاكَ وَ مَلَا حَاةَ الرَّجَالِ»، «برحذر باش از درگیری با افراد.» (کلینی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۳۰۱).

حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: «سَبَبُ الشَّخْنَاءِ كَثْرَةُ الْمِرَاءِ»، «کثرت جدل و مرء، باعث بغض و کینه است.» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۱۰۶۴۶).

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: «إِيَّاكُمْ وَ الْجِدَالَ فَإِنَّهُ يُورِثُ الشَّكَّ فِي دِينِ اللَّهِ»، «بپرهیز از جدل، زیرا جدل موجب شک و تردید در دین خدا می‌شود.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۱۳۹).

امام رضا علیه السلام فرمودند: «الْمِرَاءُ فِي كِتَابِ اللَّهِ كُفْرٌ»، «مرء (جدل لفظی بر اساس هوای نفس) از دیدگاه قرآن «کفر» است.» (حر عاملی، ۱۳۷۰، ج ۱۸، ص ۱۵۰).

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «ذُرُوا الْمِرَاءَ فَإِنَّهُ لَا تَفْهَمُ حِكْمَتَهُ وَلَا تُؤْمِنُ فِتْنَتَهُ»، «جدل را کنار بگذارید که از فتنه و سرانجام آن کسی ایمن نیست.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۱۳۷)؛ «لَا يَسْتَكْمِلُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَدَعَ الْمِرَاءَ وَ إِنْ كَانَ مُحَقًّا»، «ایمان کسی کامل نمی‌گردد مگر آن‌که مرء و جدل را ترک کند، گرچه حق با او باشد.» (همان).

امام صادق علیه السلام فرمودند: «الجهل في الثلاث ... شده المرء»، «جهل در سه چیز است: (یکی از آنها) شدت مرء است.» (نوری، ۱۳۲۰، ج ۱۲، ص ۲۸).

امام صادق علیه السلام فرمودند: «الْمِرَاءُ دَاءٌ زَدَى وَ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ خَصْلَةٌ شَرٌّ مِنْهُ وَ هُوَ خُلُقٌ إِبْلِيسَ وَ

نَسَبْتُهُ»، «مرء بیماری پستی است و برای آدمی خصلتی بدتر از آن نیست و آن از اخلاق شیطان و پیروان او است.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۱۳۴).

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «إِيَّاكَ وَ الْمِرَاءَ؛ فَإِنَّهُ يُحِبُّ عَمَلَكَ. وَ إِيَّاكَ وَ الْجِدَالَ؛ فَإِنَّهُ يُؤْبَقُكَ. وَ إِيَّاكَ وَ كَثْرَةَ الْخُصُومَاتِ؛ فَإِنَّهَا تُبْعِدُكَ مِنَ اللَّهِ»؛ «از مجادله کردن بپرهیز؛ که این کار عمل تو را بر باد می‌دهد و از جز و بحث کردن بپرهیز؛ که این کار تو را هلاک می‌گرداند و زیاد ستیزه مکن؛ زیرا که تو را از خدا دور می‌کند.» (ابن شعبه، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۳۰۹).

امام هادی علیه السلام می‌فرماید: «الْمِرَاءُ يُفْسِدُ الصَّدَاقَةَ الْقَدِيمَةَ، وَ يَحْلُلُ الْعُقْدَةَ الْوَثِيقَةَ، وَ أَقْلُ مَا فِيهِ أَنْ تَكُونَ فِيهِ الْمُغَالَبَةُ، وَ الْمُغَالَبَةُ أَسْ أَسْبَابِ الْقَطِيعَةِ»، «مجادله کردن، دوستی دیرین را از بین می‌برد و پیوند استوار را از هم می‌گسلد و کمترین چیزی که در مجادله هست، چیره جویی است و چیره جویی، خود عامل اصلی قطع رابطه می‌باشد.» (دیلمی، ۱۳۶۷ ج ۱، ص ۳۱۱).

آثار مرء و جدال

هر چند که مرء و جدال، یک بیماری اخلاقی و انحرافی رفتاری است، به عواقب و آثار سوء این عارضه باید نگریت علت آن که مرء و خصومت، قلب را بیمار می‌نماید و انسان را به دوستان بدبین می‌کند و نفاق را در دل می‌رویاند، آن است که هر عملی که در ظاهر از ما صادر می‌شود در درون ما نیز تأثیر می‌گذارد. عمل نورانی درون ما را هم نورانی می‌کند و عمل ظلمانی درون ما را تیره می‌کند. اما تأثیر اعمال سیئه در قلب بسیار زودتر و شدیدتر از اعمال حسنه است، به این جهت که انسان چون ولیده عالم طبیعت است قوه شهوت و غضب علی‌الدوام با او قرین هستند.

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرماید: «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنْ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ!؛ شيطان، همانند گردش خون در تن آدمی جریان دارد.» (قضاعی، ۱۳۶۱ش، ص ۳۵۹).

نیروهای شیطانی در درون ما قرار دارند (شیطنت در رگ‌های ما جریان دارد) پس بسیار به انسان نزدیک است به همین جهت قلب تمایل زیادی به امور شهوانی و نفسانی دارد. بنابراین همه این‌ها از وسوسه شیاطین هستند که آن‌ها قدم به قدم و آهسته و آرام شخص را به دام می‌اندازند و جدال‌کننده اسیر دست آن‌ها می‌شود بدون این که گاهی خود متوجه باشد. (گیلانی، ۱۳۷۷ش، ص ۳۰۷-۳۰۸).

مراء و جدال قلب انسان را به شدت مکدر و ظلمانی می‌کند و باعث می‌شود خصومتی که از دیگران در دل دارد به مرور زمان منجر به خصومت باطنی قلبی شود که این خود بزرگ‌ترین سبب نفاق و دورویی است، لذا باید نفاق را از مفاسد جدال محسوب کرد.

فرد لجوج برای این که خواهش غرورآمیز خود را اعمال نماید در هر انجمنی سخنی که به میان آید و در هر موضوعی اظهار نظر شود، بدون این که قصد راهنمایی و رفع اشتباه داشته باشد، بی‌درنگ زبان به اعتراض می‌گشاید و با حملات و انتقادهای بی‌مورد درصدد کوبیدن و نابود ساختن شخصیت گوینده برآمده او را به یاهوگویی و نفهمی متهم می‌کند تا بدین وسیله برتری خود را به اثبات برساند و امتیازات و فضیلت موهوم و خیالی خویش را به رخ سایرین بکشد. لجاجت پیشه با چنین روحیه‌ای قضاوت منصفانه را از دست می‌دهد و در حق‌گشی و انواع بی‌عدالتی جسور و بی‌باک می‌گردد و چه بسا که موجب شک و شبهه‌هایی شود که اعتقاد حقّه را ضعیف سازد. (مجتبوی، ۱۳۷۷ ج ۳، ص ۳۷۸).

شیوع این صفت در میان یک ملت به نابودی وحدت فکری و مسلکی آن ملت و همچنین کشمکش‌های دامنه‌دار در عرصه زندگی اجتماعی آن‌ها منجر خواهد شد که زبان‌های ناشی از آن را به آسانی نمی‌توان ترسیم کرد. حداقل اثر آن، رویش نفاق در قلب آن‌ها و ایجاد کینه و دشمنی در میان آنان خواهد بود. چون در اثنای مجادله احساسات به هیجان درآمده، آهنگ صحبت هر قدر هم ملایم باشد باز در دل‌ها اثر بدی برجای می‌گذارد. در این‌گونه موارد کلمه‌ای که از روی تندی ادا شود رشته دوستی را پاره می‌کند و چه بسا کلماتی در اثنای آن بر زبان‌ها جاری شود که پرده‌ای از اسرار طرف مقابل را ببرد و آبرویی ریخته شود و عیوب مخفی را نمایان سازد. (موسوی لاری، ۱۳۴۵ ش ص ۲۰۸-۲۱۲؛ امام خمینی، ۱۳۷۸ ش).

درمان مراء

مراء یکی از رذایل اخلاقی بوده و بسیار مورد نکوهش قرار گرفته است. مراء کننده، در حقیقت خبر از خودخواهی، غرور، تکبر و خودپسندی خویش می‌دهد. او با رفتارش در برابر حق موضع‌گیری کرده و خود را در زمره اهل باطل و حق ستیزان قرار داده است. مراء کننده گمان می‌کند که اعتراف به اشتباه موجب از دست رفتن منزلت و موقعیت اجتماعی او می‌شود؛ در حالی که اگر نیک بنگرد، خواهد دید که چنین نیست؛ بلکه کسانی که تلاش می‌کنند تا

حرف‌های اشتباه خود را به هر قیمتی، توجیه نمایند و بر اشتباهاتشان سرپوش نهند، اعتماد دیگران را از خود سلب می‌کنند و نتیجه این سلب اعتماد، این می‌شود که سخنان درست و صحیح آنان نیز مورد توجه دیگران قرار نمی‌گیرد. جهت درمان مرء عالم ربانی ملا احمد نراقی می‌گوید: «راه علمی معالجه مرء و جدال و خصومت این است که انسان بداند که این‌ها باعث دشمنی و بغض و دوری می‌شود و مهر و الفت را زایل کرده، دوستی و یگانگی را از میان می‌برد. شکی نیست که نظام عالم بر همبستگی و یگانگی استوار است و این مقتضای عنایت الهی و حکمت ازلی است و اختلاف و تفرقه با آن سازگار نیست و عاقل نباید مرتکب خلاف فعل و حکمت پروردگار شود. اما معالجه عملی آن است که در عمل همواره بر ضد مرء و جدال و خصومت رفتار کند، یعنی گفتار خوش و سخن نیک داشته باشد و بر آن مواظبت کند، هر چند با زحمت و به تکلف باشد تا این که ملکه او شود و اضداد آن (مرء و جدال و خصومت) به کلی برطرف گردد.» (نراقی، ۱۳۷۵ش، ص ۵۵۱ و ۵۵۴).

مفهوم رسانه

در بیان مفهوم رسانه، تعاریف مختلفی وجود دارد، رسانه در لغت به معنی «رساندن» است و در اصطلاح وسیله‌ای برای نقل و انتقال اطلاعات، ایده‌ها و افکار افراد یا جامعه، و واسطه عینی و عملی در فرآیند برقراری ارتباط است. وسایلی همانند روزنامه‌ها، مجلات، رادیو، تلویزیون، ماهواره، اینترنت مصادیق این تعریف هستند. (ازکمپ، ۱۳۸۵) از جمله به وسایل انتقال پیام‌ها از فرستنده یا فرستندگان به مخاطب یا مخاطبان گفته می‌شود که شامل روزنامه، کتاب، رادیو، تلویزیون، ماهواره، فن‌آوری‌های نوین ارتباطات و اطلاعات، اینترنت و... است. این وسایل دارای ویژگی‌هایی مانند پیام‌گیران ناآشنا، سرعت عمل زیاد و تکثیر پیام هستند. (دادگران، ۱۳۸۴) به طور کلی «رسانه» یا وسیله ارتباطی به جریان انتقال از طریق وسایل ارتباطی اشاره دارد. (کازنو، ۱۳۵۶) و ابزارهایی را دربرمی‌گیرد که «کارکرد ارتباطی» دارند. به عبارت دیگر «رسانه وسیله‌ای است که فرستنده به کمک آن، معنا و مفهوم مورد نظر خود (پیام) را به گیرنده منتقل می‌کند» (امیر تیموری، ۱۳۷۷).

تقسیم‌بندی رسانه بر اساس نوع ارتباط

رسانه‌ها با توجه به نوع ارتباط به دو گروه تقسیم می‌شوند:

الف. «رسانه‌های شخصی یا انفرادی»: وسایلی هستند که پیام را از پیام‌دهنده به تعداد محدودی پیام‌گیرنده مشخص منتقل می‌کنند. مانند: نامه، تلفن، فکس و..

ب. «رسانه‌های جمعی»: در فرهنگ روزنامه‌نگاری، رسانه‌های جمعی تحت عنوان اطلاع‌رسانی همگانی است.

رسانه‌شناسی در اصطلاح کلی، به معنای شناخت مجموعه ابزارها و روش‌هایی برای ایجاد ارتباط با مخاطبان انبوه است.

کارکرد رسانه‌ها

دانشمندان علم ارتباطات، ارشاد و تبلیغ، آموزش، اطلاع‌رسانی و سرگرمی را از مهم‌ترین کارکردهای رسانه‌ها برمی‌شمرند. (معمد نژاد، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۱۶).

حضور رسانه‌ها در تمام زوایای زندگی قابل انکار نیست. همگی شکل‌های مختلف رسانه‌ها را به خوبی می‌شناسیم (کتاب، روزنامه، رادیو، تلویزیون، ماهواره، اینترنت و... همه و همه جزو دنیای رسانه‌ای قرار می‌گیرند).

هم اکنون بخش عظیمی از حجم تبلیغات را رسانه‌های مختلف بر عهده دارند و اغلب مشاهده می‌شود که این رسانه‌ها از لابلای این تبلیغات به دنبال جهت‌دهی افکار عمومی به سمت و سوی خاصی هستند. با مراجعه به این وسایل ارتباط جمعی متوجه می‌شویم که تعداد فراوانی از آن‌ها از ابزار اغراق، دروغ، ارائه تصویر غلط و... بهره می‌گیرند. اغلب مشاهده می‌شود که این رسانه‌ها به دنبال ارائه چهره‌ای حق به جانب از خود و گروه‌های مورد حمایت و ارائه تصویری منفی از مخالفان هستند.

اما موضوع بسیار مهم در بحث رسانه‌ها، همان تحریف، بزرگ‌نمایی و یا کوچک‌نمایی اخبار است که با بهره‌گیری از ابزارهای ذکر شده انجام می‌شود و در این راه استخدام لغات و واژه‌هایی که هر کدام بار معنایی و ارزشی خاصی را به ذهن متبادر می‌سازند بسیار مرسوم و متداول شده است، برچسب زدن به مردم، گروه‌ها، نهادها و اغراق در مورد رفتار آن‌ها، بهره‌گیری از نمادها یا واژگانی خاص، نمایندگی‌های تأثیرگذار، لغات جذاب و... نیز بخش اعظمی از تلاش‌های رسانه‌ها برای انعکاس اخبار بر طبق جهت‌گیری‌های مورد توجه آن‌ها می‌باشد.

بدون شک بسیاری از ما الفاظی مانند اسلام افراطی، خشونت‌طلبی، گروه‌های تروریستی،

استعمار، استکبار، مظلوم، مترقی، عقب افتاده و... را بارها و بارها از اخبار مختلف شنیده ایم. به طور قطع استخدام چنین الفاظ ارزشی که هر کدام بار معنای خاص خودش را دارد، در مورد کشورها، گروه‌ها، افراد و... هر کدام با هدف خاصی وضع می‌شود. «آرون دیویچ» از دانشکده ارتباطات دانشگاه واشنگتن از این کار به نام بازی‌های کلامی نام می‌برد و این عمل را در سه جهت می‌داند:

اول: نام‌گذاری منفی (برچسب زدن به مردم، گروه‌ها و نهادها و... به روش منفی)؛

دوم: نام‌گذاری مثبت (اسم‌گذاری روی مردم، گروه‌ها، نهادها و... به روشی مثبت)؛

سوم: حسن تعبیر (استفاده از واژه‌هایی که خیال مخاطب را راحت می‌کند.) (جنگ تبلیغات، ۱۳۸۲، ص ۵۶).

به کارگیری تکنیک‌ها اشاره شده در میان بسیاری از رسانه‌های کنونی متداول شده است. علاوه بر الفاظ، بهره‌گیری رسانه‌ها، از نمادها و تصاویر خاص (که شاید اصلاً هیچ ارتباطی با اصل موضوع نداشته باشد) به شکل گسترده مورد استفاده قرار می‌گیرد. مثل پنخس صدای اذان بعد از نشان دادن تصاویر قتل، کشتار و یا نشان دادن صدای ناله‌ها و فریادهای یک کودک بعد از ورود نیروهای آمریکایی به عراق.

روش «شهادت‌گونه» از روش‌های تأثیرگذار دیگری است که در رسانه‌ها استفاده می‌شود تا ذهن مخاطب را سمت و سوی دلخواه جهت دهند. خلاصه این‌که رسانه‌ها با توجه به کارکردهای ذکر شده و میزان تأثیرگذاری فراوانی که بر افکار عمومی دارند از سوی گروه‌ها و مراجع متعددی در راستای جریان سازی‌ها و یا ایجاد پیش زمینه و شکل دهی جنگ و صلح و... استفاده می‌شوند و لذا برای تحقق این اهداف این مراجع ممکن است به فراخور نیاز از هر کدام از روش‌های ذکر شده در فوق، بهره ببرند. اما به قطع، تحریف اخبار و انحراف افکار عمومی، از کنه واقع از سوی رسانه‌ها، مسأله ایست که هرگز نمی‌توان مورد غفلت واقع گردد.

وجود ادیان مختلف، فرقه‌ها و حتی مذاهب مختلف عاملی بوده است که تنش‌ها و درگیری‌های فراوانی را در مناطق جهان اسلام و میان مذاهب مختلف اسلامی (شیعه و سنی) ایجاد کرده است. با توجه به این‌که این از دیرباز این منطقه کانون توجه فراوانی بوده و هست و مناقشات فراوانی نیز بر سوابق منطقه و یا در خود منطقه وجود داشته است و لذا ابزارهای متعددی

نیز در مناقشات مورد استفاده قرار می‌گیرند، اما یکی از مهمترین این ابزارها، رسانه می‌باشد. حجم گسترده تبلیغات داخلی و خارجی در این منطقه هم اکنون به وضوح مشاهده می‌شود. اما از وقتی که پای استعمارگران به مناطق اسلامی باز شد آن‌ها هم فضا را مناسب دیدند و برای تداوم حضور خود سعی کردند که از این فرصت حداکثر استفاده را ببرند و لذا از همان بدو ورود، اخبار را به گونه‌ای جلوه می‌دادند که تأمین کننده منافع آنان باشد. شاهد مثال مسایل اختلافی میان فرق، ادیان و مذاهب و به ویژه اختلاف شیعه و سنی را بزرگ جلوه می‌دادند و این مسأله را می‌توان از گفتار و کردار آن‌ها به خوبی دریافت.

بنابراین بسیاری از این رسانه‌ها از رسالت اصلی خود یعنی انعکاس اخبار واقعی و بالا بردن سطح آگاهی مردم منحرف شده و در خدمت اربابان خود درآمده‌اند و اخبار و وقایع را آن‌گونه که به آن‌ها دیکته می‌کنند منعکس می‌کنند و لذا در بسیاری از موارد، اندک مسایلی را آن‌چنان بزرگ‌نمایی می‌کنند که گویی واقعه‌ای بس عظیم اتفاق افتاده است و یا در انعکاس برخی اخبار چنان کوتاهی می‌کنند که انگار اصلاً آن‌ها را ندیده‌اند و یا خبری را آن‌چنان کم اهمیت جلوه می‌دهند که بدان توجهی نگردد.

بیشترین تهاجم‌های فرهنگی، در جوامع دینی صورت می‌گیرد؛ زیرا عامل محوری در پیش‌گیری از سودجویی و سلطه‌خواهی استعمارگران، دین و فرهنگ دینی است. از سوی دیگر، عصری که در آن قرار داریم، عصر ارتباطات و عصر سلطه پدیده رسانه بر زندگی انسان‌هاست. تمدن منحنی غرب برای ترویج سکولاریسم اقدام به راه‌اندازی هزاران شبکه رادیویی و تلویزیونی کرده که شبانه‌روز برنامه‌های گوناگونی را با این هدف پخش می‌کنند. (سقازاده و کریم‌خانی، ۱۳۸۵، ص ۳۷).

رسانه و ارتباط اخلاقی

رسانه‌های خبری، دارای نقش مهم و بی‌بدیل و به عنوان مرجع مهم اجتماعی جهت تأمین نیازهای اطلاعاتی جامعه بشری است که کلیه نهادهای اجتماعی زندگی، مثل نهادهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی یک جامعه مستقیم و غیرمستقیم از آن متأثر خواهند بود. از این‌رو تحلیل خبر و اطلاع‌رسانی رسانه‌ای، از منظر اخلاقی حائز اهمیت بسیاری است و بی‌توجهی به رویکردهای اخلاقی در این حوزه به انحراف جامعه هدف در بیشتر نهادهای اجتماعی آن می‌انجامد.

رسانه‌های گروهی تنها به ما اطلاعات لازم برای زندگی در جامعه متجدد را نمی‌دهند، بلکه تعیین می‌کنند که جوامع چه آگاهی‌هایی را لازم است داشته باشند و چه چیزهایی ارزش است. بنابراین، در راستای رسالت آگاهی‌رسانی رسانه‌ها، وظیفه آموزش دهی نیز از اهداف اصلی آنان است. در چارچوب این نقش، رسانه ممکن است خود را هادی و مبشر جامعه به امور اخلاقی بداند.

بنابراین، لازمه این که مخاطبان از رسانه‌های گروهی به عنوان یک منبع آگاهی و آموزشی استفاده کنند، این است که رسانه بر مجموعه‌ای از اصول و معیارهای ارزشی جامعه مبتنی باشد. توجه به مبانی اخلاقی از موضوعاتی است که نه تنها توجه مخاطب به رسانه را جدیت می‌بخشد، بلکه تبعات برنامه‌هایی که رسانه عرضه می‌کند را نیز سامان می‌دهد.

رسانه نیز، خود برآیندی از نیروها و شرایط اجتماعی است. بنابراین، در جامعه‌ای که اصول ارزشی نادیده گرفته می‌شود نمی‌توان از رسانه‌های گروهی نیز انتظار داشت که خود را ملزم به رعایت این اصول بدانند. در حقیقت رسانه هم می‌تواند به عنوان معلم اخلاق عمل کند و هدایت‌گر مردم به سوی ارزش‌های اخلاقی باشد و هم می‌تواند اصول اخلاقی عرضی و رایج در جامعه را گرفته و باز تولید کند و تنها هدفش را پسند مخاطب قرار دهد. بنابراین، رسانه، رسالت دوگانه‌ای را در رابطه با ارزش‌های اخلاقی عهده دار است.

بنابراین، اخلاق (به عنوان یک نظام ارزشی)، در دنیایی که همه چیز رنگ تجارت و عقلانیت ابزاری به خود می‌گیرد دیگر نمی‌تواند تنها به عنوان یک نظام نظری (ذهنی) در جامعه عرضه شود. در چنین جهانی افراد، نیازمند وجود کاربردی و عملی ارزش‌های اخلاقی‌اند تا بتوانند از عهده مسئولیت‌ها و وظایف و حتی ناهمواری‌های دنیای متجدد برآیند.

ارزش‌های اخلاقی، جدا از مبانی و آموزه‌های دینی ما نیستند، قرآن، خود، ارزنده‌ترین ارزش‌های اخلاقی را به زیبایی به تصویر کشیده است.

رسانه‌ها باید برخوردار از آگاهی برتر باشد تا بتواند تبلیغ را با بصیرت انجام دهد و در برابر موانع رسانه‌ای و علمی، ظرفیت دفاعی لازم را داشته باشد. از این رو، رسول خدا ﷺ دارای این ویژگی بود.

﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي﴾؛ «بگو این راه من است، که همراه

با پیروانم با بصیرت و آگاهی کامل همه مردم را به سوی خدا دعوت می‌کنم» (یوسف (۱۲): ۱۰۸). حال آن که رسانه‌ها اگر فاقد آگاهی و هدایت یافتگی لازم باشند، جز ضلالت برای مخاطبان ثمری نخواهند داشت.

رسانه دینی باید بر مباحث دقیقی که در هر حوزه مطرح می‌کند، آگاهی کامل داشته باشد و از شبهات آن آگاه و به جدیدترین دست آوردهای علمی آن مسلط باشد تا خود دچار حیرت نگردد و مخاطبان را هم دچار سرگردانی نسازد.

کسب آگاهی عمیق موجب می‌شود رسانه، دستاویزی برای دیگران نباشد و سیاست‌مداران و سودجویان داخلی و خارجی و منحرفان فکری و اعتقادی و اقتصادی و جنسی، از آن به عنوان ابزار و دستاویز استفاده نکنند، موضوعی که متأسفانه رسانه‌های دیداری و شنیداری ما همواره گرفتار آن بوده‌اند و از ظرفیت‌های آنان در هر دوره‌ای سوء استفاده‌های گاه بنیان برانداز شده است.

رسانه‌ها باید مکتبی و الهی باشند و از این لحاظ با متن جامعه دینی هماهنگی داشته باشند. آری، برای خودی بودن تنها به هم وطن و هم کشور یا هم زبان بودن نمی‌توان بسنده کرد؛ هر چند این هم خود مقدمه و زمینه‌ای برای تأثیرگذاری و جلب اعتماد بیشتر است. اما دشمنان از همین امتیاز (مورد اعتماد بودن) بارها سوء استفاده کرده و در لباس رسانه‌های خودی، محتوای بیگانه را به مخاطبان ارائه داده و تبلیغ کرده‌اند. قرآن کریم به عنوان «رسانه‌ای الهی» به هر دو بعد «هم‌زبانی» و «هم‌هدفی» به عنوان شاخص خودی بودن توجه دارد.

رسانه‌ها نه تنها باید در هدف، بلکه در ابزارهای وصول به اهداف هم، شرع محور باشند و از ابزارهای نامشروع استفاده نکنند، شاید صدها ابزار نامشروع را بتوان زیر این فصل جای داد و از آن‌ها سخن گفت؛ از دروغ و تهمت مطبوعاتی تا افشای اسرار، خیانت، خودفروختگی فرهنگی، ایجاد التقاط، تحریف و... آیات متعددی از قرآن کریم نیز بر این اصل تأکید دارند که هدف، وسیله را توجیه نمی‌کند. پس به هر قیمتی نباید رسانه‌ها به هدف برسند.

از نگاه قرآنی، مطالب رسانه و مبلغ باید پاک و دل‌پسند باشد: ﴿وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَ هُودُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ﴾؛ «مؤمنان به سخنان پاک و به راه خدای ستایش شده هدایت شدند». (حج (۲۲): ۲۴) و در نظام احسن الهی تنها ابزارهای پاک هستند که سیر صعودی و تکاملی برای جامعه دارند: ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ﴾. (فاطر (۳۵): ۱۰)

در جمله‌ای دیگر، خداوند با تشبیه و تمثیلی زیبا آثار کاربرد سخنان پاک (ابزار مشروع)

را چنین به تصویر می‌کشد: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَضَلُّهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ وَ مَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ﴾؛ «آیا ندیدی که خداوند چگونه مثل زده؟ کلمه پاکیزه (سخن و ایمان) همانند درختی است پاک، که ریشه‌اش ثابت و شاخه‌اش در آسمان است، با اذن پروردگارش همواره میوه می‌دهد و خدا برای مردم مثل‌هایی می‌زند، باشد که به یاد آورند و پند بگیرند. و مثل سخن پلید، همچون درختی پلید است که از روی زمین برآمده و هیچ ثباتی ندارد.» (ابراهیم (۱۴): ۲۴-۲۶) از این رو قرآن کریم اجازه نمی‌دهد حتی به دشمنان دشنام داده شود و توهین شود.

﴿وَلَا تَسِبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسبُوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾؛ «به آنان که غیر خدا را می‌خوانند دشنام ندهید، که از روی نادانی و دشمنی به خدا دشنام می‌دهند» (انعام (۶): ۱۰۸). سیره پیامبر اعظم ﷺ و ائمه اطهار (علیهم‌السلام) گویای این حقیقت است که آنان نیز برای ترویج اسلام و تعمیم ارزش‌های الهی از تمام ابزارها، قالب‌ها و شیوه‌های تبلیغی در چار چوپ دستورات شرع مقدس بهره گرفته و از ارتباطات «گفتاری»، «نوشتاری» و حتی «دیداری» به خوبی استفاده کرده‌اند.

اسلام برای توانمند کردن جامعه اسلامی در مقابل توطئه‌های دشمن، دستوراتی مبنی بر شناخت دشمن و یادگیری شگردهای آنان جهت خنثی سازی آثار مخرب فرهنگی داده است و تعلیم و تعلم برخی از فنون را لازم می‌داند.

امام خمینی (ره) با توجه به این نکات، استفاده از ابزارهای نامشروع توسط نظام تبلیغات بین‌المللی را یادآور می‌شد، از جمله «امروز کارهای ایران مورد توجه دنیا و خبرگزاری‌ها و مطبوعات، و رادیوها و تلویزیون‌هاست و همه آن‌ها مراقب هستند که چیزی پیدا نموده و با اضافات و دروغ پردازی‌ها به جمهوری اسلامی صدمه وارد سازند و با مصاحبه‌های صد در صد دروغ با افراد مغرض اذهان مردم را منحرف سازند.» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۷، ص ۱۳).

رهبر معظم انقلاب اسلامی در این زمینه می‌فرماید: «رسانه‌ها می‌توانند زمینه‌ساز گفت‌وگوی آزاد و دوجانبه و چندجانبه بین ملت‌ها باشند. این یکی از بزرگ‌ترین امتیازات رسانه‌های عمومی و فراگیر است. رسانه‌ها می‌توانند به صورت اخلاقی و استدلالی، مفاهیم

ملت‌ها را میان یک‌دیگر تبادل کنند و داد و ستد معنوی و اخلاقی و فرهنگی کنند، این مسئله بسیار ارزشمندی است.» (سخنان رهبر انقلاب در دیدار با مدیران و برنامه‌سازان رسانه‌ای کشور، ۱۳۸۵/۲/۲۶). توجه به این مسئله ضروری است. رسانه اسلامی در تبلیغ اهداف خویش، باید به ارزش‌های ثابت اخلاقی پایبند باشند.

رسانه و قرآن

قرآن، رسانه‌ای الهی است که پیام خدا را بر بشر ابلاغ می‌کند. از این رو خود قرآن بزرگ‌ترین الگوی رسانه‌های مکتبی و ارزشی است. رسانه از نگاه دینی و قرآنی باید در محتوا و هدف، حق محور و عدالت مدار باشد. عظیم‌ترین رسانه دینی ما (قرآن کریم)، خود دارای این ویژگی است. ﴿وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾؛ «و با آن‌ها کتاب و میزان فرستادیم تا مردم، قسط و عدل را به پا دارند» (حدید (۵۷): ۲۵)

اگر محتوای رسانه‌ها بر مدار حق باشد، هیچ منطقی در برابر آن تاب مقاومت نخواهد داشت و بلکه سر تسلیم فرود خواهد آورد.

اگر استواری و سدید بودن قرآن، به دلیل «بر حق بودن» آن باشد، پس رسانه‌های دینی نیز در هر عصری که تداوم بخش مسیر قرآنی و واجد این ویژگی باشند: ﴿وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا﴾؛ «سخن استوار بگویند». (احزاب (۳۳): ۷۰)

بر حق بودن و استدلالی بودن محتوای رسانه دینی، باعث می‌شود تا بتواند رسانه‌های رقیب و انحراف گستر را به مبارزه بطلبد و مخاطبان هم می‌توانند با آگاهی یافتن از محتوای همه رسانه‌ها، به «رسانه دینی»، یقین و اعتماد کنند: ﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مِّنْ مَّعِيَ﴾. (انبیاء (۲۱): ۲۴؛ بقره (۲): ۱۱۱؛ قصص (۲۸): ۷۵)

اسلام، سخن نیکوی راست را، زیر بنای اعمال شایسته، قلمداد می‌کند و مردم را به راست‌گویی و نکوگویی، فرمان می‌دهد. در قرآن کریم آمده است: ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾؛ «ای رسول ما! آیا ندانستی که چگونه خداوند، کلمه پاکیزه را به درخت نیکو مثل زده است که اصل ساقه آن ثابت و پایدار و شاخه آن به آسمان (رفعت و سعادت) رسیده و به اذن خداوند، همه اوقات، میوه‌های خوش می‌دهد. خداوند، این مثل‌های روشن را برای هدایت مردم یادآوری می‌کند. و مثل کلمه پلید نیز، مانند درختی است که ریشه آن

در زمین نیست، بلکه بر روی زمین افتاده و هیچ ثبات و بقایی ندارد.» (ابراهیم (۱۴): ۲۴)

به این ترتیب، رسانه دین مدار نیازی به استفاده از ابزارها و شیوه‌های غیر متقن و غیر حق ندارد. و استفاده از شیوه‌های تبلیغی نادرستی چون: انواع مغالطات، شارلاتانیسم مطبوعاتی و هیاهو و غوغا سالاری مطبوعاتی، ایجاد فضاهای روانی مجازی، قلب واقعیت‌ها و واژگون‌نمایی حوادث، تحلیل‌های غلط و غرض آلود و ده‌ها حقه مطبوعاتی و رسانه ای، از نشانه‌های رسانه‌هایی است که بر محور دین نیستند.

مشکل اصلی زمانی پیش می‌آید که اهدافی مخالف حق و عدالت طراحی می‌گردد و آن‌گاه رسانه به عنوان ابزار رسیدن به آن یا تسهیل‌کننده وصول به این اهداف، مورد توجه قرار می‌گیرد، مانند آن‌چه امروز به نام «جنگ نرم» مطرح می‌شود و رسانه‌ها قبل از تهاجم نظامی، با هجوم خبری، فرهنگی و... عقبه‌های کشورهای دیگر را سست و ناپایدار می‌سازند. اما اگر رسانه ای محوریت دین را بپذیرد، از این آسیب در امان خواهد ماند. استفاده ابزاری گاه با کتمان اخبار و وقایع، زمانی با «جهت دهی به آن» یا مبالغه، کم اهمیت جلوه دادن، پنهان کردن واقعیت در لایه‌های خبری و... صورت می‌گیرد. قرآن کریم در آیات متعددی استفاده ابزاری از رسانه را در جهت اهداف غیر حق، منع کرده و به عنوان نمونه، درباره کتمان خبر از سوی اهل کتاب برای رسیدن به اهداف پست و کم ارزش چنین یاد فرموده است: ﴿أَشْتَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَسَدُوا عَنْ سَبِيلِهِ﴾؛ «آیات خدا را به بهای اندکی فروختند و از راه خدا بازداشتند» (توبه (۹): ۹).

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا﴾؛ «و برخی از مردم سخنان بیهوده و سرگرم‌کننده را می‌خرند تا بی‌هیچ علمی، از راه خدا گمراه کنند و آن را به سُخره گیرند.» (لقمان (۳۱): ۶).

رسانه دینی، بهترین ابزار دفاع علمی و تبلیغی از ساحت ارزش‌هاست. تعهدهای دین محورانه رسانه دینی، اقتضا می‌کند که دفاع از دین را اصل قرار دهد و در این مسیر از غیر خداوند و اهمه‌ای به خود راه ندهد.

دفاع از ارزش‌ها به عنوان رسالت محتوایی رسانه‌ها، برخاسته از همان ولایتی است که بر اساس آن، مؤمنان همدیگر را به ارزش‌ها فرمان می‌دهند و از ضد ارزش‌ها باز می‌دارند و امروزه مطبوعات و رسانه‌ها از مهم‌ترین ابزارهای اعمال این ولایت هستند: ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ

بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ﴿توبه (۹): ۷۱﴾ جبهه باطل نیز رسانه‌های ضد دینی دقیقاً همین پیوستگی را دارند و زنجیر وار محتوای باطل خود را با هماهنگی و حمایت یک‌دیگر تبلیغ و ترویج می‌کنند: ﴿الْمُنَافِقُونَ وَ الْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ﴾. (توبه (۹): ۶۷).

حاصل این‌که رسانه دینی از حق نظارت الهی خود در مسیر دفاع از ارزش‌ها نباید غافل شود و مسلم است که هر حقی، وظیفه‌ای هم به دنبال دارد.

رسانه دینی در مسیر دفاع از دین، به سبب اتهام‌ها و غوغاسالاری‌های رسانه‌ای، عرصه را خالی نمی‌کند و مقاوم و پایدار و هوشمندانه و با شیوه‌ای حرفه‌ای، خواسته خود را به کرسی می‌نشانند.

نتیجه

یکی از عوامل پیشرفت ملت‌ها و رمز پیروزی آنان، پیوند و اتحاد بین آن‌ها بوده است. با توجه به اهمیت وحدت امت اسلامی، تاکیدات فراوانی در آیات و روایات بر حفظ وحدت و اجتناب از تفرقه از طرف خداوند متعال و همچنین پیامبر اسلام ﷺ به مسلمانان شده است. برای اقتدار امت اسلامی و ایستادگی در مقابل توطئه‌های دشمنان اسلام وحدت و اتحاد مسلمانان مهم‌ترین عامل به شمار می‌رود. وحدت و هم‌بستگی مسلمانان و لزوم اتحاد و اتفاق کلمه بین آن‌ها از اصول فرهنگ قرآنی است و همگان باید بر آن تاکید نموده و عمل نمایند.

یکی از اصلی‌ترین عوامل یا به تعبیری اصلی‌ترین عامل موثر در حفظ وحدت امت اسلامی، رویکرد رسانه‌های جمعی در مواجهه با این مقوله هست.

رسانه‌های گروهی، علاوه بر این‌که در فرآیند ارتباطات و تبادل اطلاعات در درون جامعه و ملل سهیم هستند، می‌توانند با کارکرد خویش در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی به عنوان یک دانشگاه عمومی در راستای شکوفایی و اعتلای فرهنگ جامعه به فعالیت بپردازند و زبان هدایت خویش را به کار بسته و جامعه را به سمت و سوی مطلوب هدایت نمایند.

دین مبین اسلام رهنمودهای مختلفی از طریق آیات قرآن و سیره معصومین در ارتباط با روش‌های صحیح گفت‌وگو و حتی مناظره به مسلمانان ارائه کرده است. تلاش اندیشمندان و نخبگان جهان اسلام باید بهره‌گیری صحیح از این آموزه‌ها و به کارگیری آن‌ها در استفاده از رسانه‌های نوین باشد.

صداقت و پرهیز از تهمت و دروغ پراکنی یکی از خصوصیت‌های رسانه اسلامی است. اسلام بری رسانه راست‌گو و قابل اعتماد، تأکید می‌کند و از دروغ گفتن و دروغ بستن، سخت برحذر می‌دارد. در سوره حجرات آمده است: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَيَّ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾، «ای کسانی که ایمان آورده اید! هنگامی که فاسقی، خبری برایتان آورد، قبل از تحقیق، آن را تصدیق نکنید، که مبادا با سخن دروغ فاسقی، از روی جهل به قومی آسیبی بزنید، که آنگاه بر کرده خویش، سخت پشیمان خواهید شد.» (حجرات ۴۹: ۶).

در جای دیگر می‌خوانیم: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِغِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾، «ای کسانی که ایمان آورده اید! تقوای الهی پیشه کنید و سخن راست و نیکو بگویید، تا اعمالتان اصلاح گردد و گناهانتان، بخشوده شود و کسی که از خداوند و پیامبرش اطاعت کند، به رستگاری بزرگی رسیده است.» (احزاب ۳۳: ۷۰).

رعایت آداب گفت‌وگو از دیگر خصوصیت‌های رسانه اسلامی است. در این مقاله به آیه‌های متعددی از قرآن کریم اشاره شد که در آن خداوند مؤمنین را از مرء و جدل بر حذر می‌دارد، همین طور که در روایت‌های بسیاری از معصومین به آثار سوء مرء و جدل و جامعه اشاره شده است. هم زمان حضرات معصوم علیهم‌السلام، در سیره خود الگوی رفتار روشنی از آداب گفت‌وگو حتی با مخالفین خود، به ما ارائه داده‌اند. به عنوان نمونه به مناظره امام صادق علیه‌السلام با دهریان و یا مناظره‌های امام رضا علیه‌السلام با سران ادیان مختلف اشاره کرد.

به یقین وقتی که امامان معصوم علیهم‌السلام با غیر مسلمانان برخوردی توأم با حلم و بردباری از خود نشان دادند، به طریق اولی باید در ارتباط با هم کیشان مسلمان خود رفتاری نیکو و همراه با بردباری از خود نشان دهیم، به علاوه که آن بزرگواران بارها و به شکل واضح ما را به برقراری ارتباط حسنه با پیروان دیگر مذاهب اسلامی فراخوانده‌اند.

نگرانی بابت وحدت مسلمین مساله‌ای نوپدیدی نیست. در طول تاریخ، بزرگان مذاهب شیعه و سنی بر آن تأکید کرده‌اند. با این حال برخی از رسانه‌ها و اشخاص بر تبیل تفرقه می‌کوبند و با تصور مقابله با جریان‌های فکری مخالف خود، آب در آسیب دشمن می‌ریزند. نگاهی به این رسانه‌ها و اشخاص به خوبی نشان می‌دهد که عملشان در راستای اهداف دشمنان اسلام قدم می‌نهند.

وجود چنین تراش و پشتیبانی بزرگی این امکان را برای نخبگان و اندیشمندان جهان اسلام فراهم می‌کند تا با اتکا و بهره‌مندی بهینه از این منبع معرفتی رویکردهای خود را در قبال برادران مسلمان خود از دیگر مذاهب، به ویژه در حوزه رسانه، اصلاح کرده و از این ظرفیت جدید در تحکیم وحدت جهان اسلام استفاده نمایند.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در رابطه با اهمیت رسانه مطالب متعددی بیان فرموده‌اند:

- «امروز مهم‌ترین ابزار جنگ بین قدرت‌ها در دنیا رسانه است و امروز حتی قدرت‌های بزرگ هم با رسانه‌ها دارند کار می‌کنند. امروز تأثیر رسانه‌ها و تلویزیون‌ها و هنرها و این شبکه‌های عظیم اطلاع‌رسانی اینترنتی و... از سلاح و از موشک و از بمب اتم بیشتر است. روز به روز هم دارند این میدان را گسترش می‌دهند.» (پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری، ۱۳۷۹).
  - «امروز رسانه‌ها در دنیا فکر، فرهنگ، رفتار و در حقیقت هویت فرهنگی انسان‌ها را القا می‌کنند و تعیین‌کننده هستند.» (پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری، ۱۳۸۰).
- در عصر کنونی، با توجه به تلاش گسترده دشمنان جهان اسلام در کاشتن بذر کینه و تفرقه میان مسلمین با استفاده از ظرفیت عظیم رسانه‌های جمعی، بهره‌گیری از آموزه‌های قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام) در رویکرد رسانه‌ای از طرف نخبگان مسلمان به امری واجب تبدیل گردیده است.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید، (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاغه، تصحیح محمدابوالفضل ابراهیم، قم، آیت‌الله مرعشی نجفی.
۲. ابن‌شعبه، حسن بن علی، (۱۳۸۰هـ ش)، تحف العقول، تهران، دار الکتب الإسلامية.
۳. ازکمپ، استوارت، (۱۳۸۵ هـ ش)، روانشناسی اجتماعی کاربردی، ترجمه فرهاد ماهر، تهران، مؤسسه انتشارات به‌نشر.
۴. امام خمینی، روح‌الله، (۱۳۷۸ هـ ش)، چهل حدیث، چاپ ۲۰، تهران، دفتر تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۵. امام خمینی، روح‌الله، (۱۳۷۸ هـ ش)، صحیفه، تهران، دفتر تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۶. امیرتیموری، محمدحسن، (۱۳۷۷ هـ ش)، رسانه‌های آموزشی، شیراز، ساسان.
۷. بی‌نام، (۱۳۸۲ هـ ش)، «جنگ، تبلیغات و رسانه»، نشریه سروش، شماره ۱۰۹۶.
۸. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۴۱۰ ق)، غرر الحکم و درر الکلم، قم، دارالکتب الاسلامی.
۹. حر عاملی، محمدبن حسن، (۱۳۷۰ هـ ش)، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، قم، مؤسسه آل‌البیت: لإحیاء التراث.
۱۰. حسنجانی، محمد (۱۳۸۵ هـ ش)، ادیان و رسانه در خاورمیانه، تهران، مرکز پژوهش‌های دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
۱۱. دادگران، سید محمد، (۱۳۸۴ هـ ش)، مبانی ارتباط جمعی، چاپ ۸، تهران، نشر مروارید و فیروزه.
۱۲. دیلمی، حسن بن محمد، (۱۳۶۷ هـ ش)، اعلام‌الدین فی صفات المؤمنین، بیروت، مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لإحیاء التراث.
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۸۳ هـ ش)، المفردات فی غریب القرآن، تهران، المکتبه المرتضویة لإحیاء آثار الجعفریة.
۱۴. ساروخانی، باقر، (۱۳۸۲ هـ ش)، جامعه‌شناسی ارتباطات، تهران، انتشارات اطلاعات.
۱۵. سقزاده، محمد و کریم‌خانی، حمزه، (۱۳۸۵ هـ ش)، هجوم خاموش؛ آسیب‌شناسی نسل جوان، قم، عطر یاس.
۱۶. شیخ صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۸ هـ ش). الأمالی شیخ صدوق ترجمه کمره‌ای، محمد باقر، تهران، کتابچی.
۱۷. عبدالقادر بن عمر البغدادی، (۱۴۱۸ ق؛ ۱۹۹۷م)، خزانه الأدب و لب لباب لسان العرب، چاپ ۴، قاهره، مکتبه الخانجی.

۱۸. عسکری، حسن بن عبدالله، (۱۴۱۲ق)، معجم الفروق اللغویه، الحاوی لکتاب ابی هلال العسکری و جزءاً من کتاب السید نورالدین الجزائری، قم، بی‌جا.
۱۹. قضاعی، محمد بن سلامه، (۱۳۶۱ هـ ش)، شهاب الاخبار فی الحکم و الامثال و الاداب الشرعیة، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۲۰. کازنو، ژان، (۱۳۵۶ هـ ش)، جامعه‌شناسی وسایل ارتباط جمعی، بی‌ترجمه، تهران، انتشارات سروش.
۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۹۱ هـ ش)، اصول کافی، مترجم حسین استادولی، تهران، انتشارات دارالثقلین.
۲۲. گیلانی، عبدالرزاق، (۱۳۷۷ هـ ش)، شرح مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه، تصحیح رضا مرندی، چاپ ۱، تهران، انتشارات پیام حق.
۲۳. مجتوبی، سید جلال الدین، (۱۳۷۷ هـ ش)، علم اخلاق اسلامی، تهران، انتشارات حکمت.
۲۴. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، (۱۴۰۳ ق)، بحار الأنوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
۲۵. محمدی ری‌شهری، محمد، (۱۳۷۹ هـ ش)، گفت‌وگوی تمدن‌ها در قرآن و حدیث، قم، دارالحدیث.
۲۶. معتمدنژاد، کاظم، (۱۳۹۰ هـ ش)، وسایل ارتباط جمعی، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.
۲۷. موسوی لاری، سید مجتبی، (۱۳۴۵ هـ ش)، بررسی مشکلات اخلاقی و روانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۲۸. نراقی، ملا احمد، (۱۳۷۵ هـ ش)، معراج السعاده، چاپ ۳، انتشارات هجرت.
۲۹. نوری، حسین بن محمدتقی، (۱۳۲۰ هـ ش)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، موسسه آل‌البيت علیه السلام.

منابع اینترنتی

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای؛ farsi.khamenei.ir